

Ярослав ФЕДОРУК (Київ)

**ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ
У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
50-х РОКІВ XVII СТОЛІТТЯ**

(*Kotljarchuk Andrej. In the Shadows of Poland and Russia. The Great Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century. – Södertöns högskola, 2006. – 347 p.*¹)

Середина XVII ст. в історії Європи була особливим періодом, який визначався затяжними війнами, що змінювали кордони тогочасного світу. Зміцнення й розвиток одних імперій та занепад інших стали характерною ознакою того часу. У тіні політики великих країн, інтереси яких спричинювали глобальні зміни в міжнародних взаєминах після завершення Тридцятилітньої війни, шукали свого місця на політичній карті й менші держави, яким ці імперії часто нав'язували свої порядки й традиції в економіці, праві, культурі, політичному статусі й становому розвитку суспільства. Велике князівство Литовське належало саме до таких держав, які хоч з формального боку, маючи свої уряди й представництво в сеймі, єдналися після Люблінської унії 1569 р. в єдину Річ Посполиту на рівних правах з Коронаю Польською, але фактично трактувалися польським королем і магнатами як цілком залежна й далеко не рівноправна частина держави. Упродовж кількох століть землі Великого князівства Литовського, Лівонії, Курляндії та інші прибалтійські території були об'єктом боротьби між кількома країнами за панування над торговими шляхами й балтійськими портами, що давали значні прибутки в економіці.

Нова книга шведського історика білоруського походження Андрія Котлярчука, написана на основі докторської дисертації, захищеної у червні 2006 р. у Стокгольмському університеті, присвячена саме цій важливій проблематиці – боротьбі між Швецією, Росією, Польщею та Україною за панування над прибалтійськими провінціями Речі Посполитої і головними містами Великого князівства Литовського за впливи на Білорусь.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів, що супроводжуються загальними висновками, доповнена ілюстраціями, додатками (публікаціями в перекладі англійською з латинських оригіналів двох документів Кейданської унії – про це див. далі) і списком використаних джерел та літератури. Крім того,

¹ Повний текст книжки доступний в Інтернеті у форматі PDF у шведському академічному банку даних DIVA:

<http://www.diva-portal.org/su/theses/abstract.xsql?lang=en&dbid=973>

видання супроводжують дві докладні карти “Велике князівство Литовське та його адміністративний, географічний та релігійний поділ 1654–1667” і “Зони контролю та шведські військові операції у Великому князівстві Литовському 1655–1657”, укладені автором у співпраці з науковим співробітником Інституту історії Академії наук Білорусі Віктором Цемушавим.

Головним об’єктом дослідження А. Котлярчука є шведсько-литовські взаємини в період європейської кризи середини XVII ст. і як наслідок цього – Кейданська унія від 20 жовтня 1655 р. “[...] завдання цього дослідження, – пише автор, – пролити нове світло на цю проблему і дати їй нову інтерпретацію через відкриття нових історичних джерел” (с. 2). Кейданську унію дослідник намагається розглядати на широкому тлі східноєвропейської політики Швеції, пояснюючи її, з боку литовських князів та урядовців, глибокими сепаратистськими традиціями литовської та руської еліти Великого князівства Литовського. Цією тезою, власне, автор опонує міцно усталеній традиції в польській історіографії, згідно з якою Кейданська унія, що за задумом її творців мала покласти край існуванню польсько-литовської держави, була лише епізодом з незначними наслідками, котрий трактувався й досі трактується істориками як зрада Януша Радзивіла і його прибічників. Більше того, цей погляд польських істориків став панівним у європейській науці, зокрема у шведській, де Велике князівство Литовське трактується як польська провінція, що повстала проти своєї легітимної влади. А. Котлярчук намагається зруйнувати ці стереотипи й обґрунтовує свої аргументи, піддаючи аналізу тогочасні відгуки в Європі про Кейданську унію й простежуючи діяльність шведської адміністрації у Великому князівстві Литовському восени 1654 – навесні 1655 рр.: “[...] Кейданська унія привертала велику міжнародну увагу, – пише дослідник, – і новини про неї відбивалися відлунням по всій тогочасній Європі” (с. 142). “Формування й діяльність Дорадчого органу, а також інша про-шведська активність (у Великому князівстві Литовському – Я. Ф.) показують, що Кейданська унія була чимось більшим, ніж проста конспірація Радзивіла. Вона мала широку суспільну підтримку”, – читаємо в іншому місці (с. 160).

Отже, вагу цієї книжки збільшує те, що ми маємо справу з добре виваженим і аргументованим поглядом з білоруського боку на складну й неоднорідну історію Великого князівства Литовського окресленого періоду. Автор не є першим з білоруських істориків, хто виступив проти однобічної інтерпретації польськими, російськими або українськими істориками подій у Великому князівстві Литовському після 1654 р. Згадаймо хоча б працю Генадзя Сагановіча, видану у 1995 р., що на сьогоднішній день здобула заслужене визнання в білоруській історіографії². Крім того, присвячуючи свою працю св. п. шістнадцяти істориків мінської історичної школи, репресованих і замучених у радянських таборах у 1930-х – 1940-х рр., автор підкреслює своє спадкоємство від кращих традицій білоруської історичної науки.

Однак, що істотно відрізняє А. Котлярчука від своїх білоруських попередників – це те, що поряд зі слов’янськими дослідник залучає також і шведські джерела та наукові праці. Якщо шукати аналогії в українській історіографії, то

² Сагановіч Г. Невядомая вайна 1654–1667. – Мінск, 1995. – 144 с.

ця книга за рівнем використання джерельного матеріалу певною мірою нагадує історичні дослідження Богдана Кентржинського, публіковані переважно у Швеції у 1950-х – 1960-х рр., основною заслугою якого у вивченні епохи середини XVII – початку XVIII ст. є широке використання скандинавських і слов'янських джерел та історичних праць. “Кентржинський добре володів усіма слов'янськими мовами (не говорячи про інші, такі як угорська або румунська); він сам був українцем за походженням, палкий український патріот, писав у добу холодної війни. Жоден попередній історик не ґрунтував своїх аргументів на такій великій кількості матеріалу [...]”, – писав, наприклад, на цю тему Майкл Робертс, один з найкращих сучасних дослідників епохи Карла X³.

З цього, на нашу думку, випливають головні переваги дослідження А. Котлярчука над іншими подібними працями. Річ у тім, що російська, польська та українська історичні науки давно вже звертають увагу на необхідність залучення шведських матеріалів до вивчення історії міжнародних відносин 1650-х рр. З українських істориків, крім згаданого Б. Кентржинського, тут найбільше доклали зусиль Никандр Молчановський, який, видавши добірку джерел з фонду “Cosasica” Шведського державного архіву, працював над монографією на їхній основі, проте не встиг її завершити⁴, і Веніамін Кордт⁵; з польських, перших десятиліть XX ст. – Владислав Конопчинський, Казимир Лепший та інші⁶, а також деякі історики, які досліджували цю проблематику з нагоди 300-ліття шведського “попопу”⁷; з російських – Осип Вайнштейн, Лев Заборовський та інші⁸.

Не можна сказати, що шведських та європейських дослідників не хвилювала й до сьогодні не хвилює як відірваність скандинавських дослідників від слов'ян-

³ *Roberts Michael*. Charles X and the great parenthesis: a reconsideration // *Roberts Michael*. From Oxenstierna to Charles XII: Four studies. – Cambridge, New York etc., 1991. – P. 104–105.

⁴ Див.: *Молчановский Н.* Письмо к редактору из Стокгольма (о бумагах Шведского государственного архива по истории Малороссии) // *Киевская старина*. – 1899. – Кн. 4: (Апрель). – С. 75–89; *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов* – К., 1908. – Ч. III. – Т. VI. Про працю історика над монографією на основі цих документів див.: *Никандр Василевич Молчановський (Некролог)* // *Україна* – 1907. – Кн. 1: (Січень). – С. 98.

⁵ *Кордт В. А.* Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII – початку XVIII вв. // *Український археографічний збірник*. – К., 1930. – Вип. 3. – С. 17–55.

⁶ *Конопczyński W.* O wojnie Szwedzkiej i Brandenburskiej. 1655–1657: [Рец. на дві книжки Л. Кубалі] // *Kwartalnik Historyczny*. – 1918. – S. 241–254; *Конопczyński W., Lepszy K.* Akta ugody Kiejdańskiej 1655 // *Ateneum Wilenskie*. – 1935. – R. 10. – S. 204–220.

⁷ Див., напр.: *Nowak Tadeusz.* Geneza agresji szwedzkiej // *Polska w okresie Drugiej wojny Północnej 1655–1660*. – Warszawa, 1957. – Т. I. – S. 83–126. У польській науці дослідження 1950-х рр. мали також вплив на публікацію у польському перекладі низки праць шведських істориків у 1960-х – 1970-х рр.

⁸ *Вайнштейн О. Л.* Ценные документы по истории СССР в архивах Швеции // *Вестник Академии наук СССР*. – 1957. – № 1 (Январь). – С. 83–91; *Заборовский Л. В.* Политика Швеции накануне Первой Северной войны: (Вторая половина 1654 – середина 1655 г.) // *Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений* – М., 1973. – С. 205–229; *його ж.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – М., 1981. – 184 с.

ських джерел, так і те, що в слов'янському світі історики переважно не використовують шведських матеріалів⁹. Ще з середини XIX ст. шведські праці почали перекладати на європейські мови, як, наприклад, дослідження патріарха шведської академічної історичної науки Фредеріка Фердинанда Карлсона німецькою¹⁰. Важливо тут згадати дуже ґрунтовну, хоч маловідому й до сьогодні маловживану джерелознавчу дисертацію 1950-х рр. американського історика норвезького походження Гайнца Ебергарда Еллерсіка. У цьому дослідженні досить обширно аналізуються архівні матеріали зі Стокгольма й Копенгагена, що стосуються історії Росії і, меншою мірою, Литви, України та Польщі¹¹.

У другій половині XX ст. багато праці до поширення цієї тематики в англomовному світі доклали згадані М. Робертс, ознайомлюючи дослідників з деякими шведськими джерелами, виданими в його англійському перекладі. Тут можна назвати, наприклад, витяги з протоколів засідання риксродів у Стокгольмі або депеші шведських резидентів у Лондоні до Карла X Густава за 1655–1656 рр., що сьогодні є дуже важливими джерелами до вивчення теми¹². Крім того, переважна більшість праць цього дослідника написана англійською мовою; також англійською видавалися збірники статей за його редакцією, авторство багатьох з яких належить шведським історикам.

Наприкінці 1990-х рр. у Москві було організовано Міжнародний проект з видання джерел до історії середини XVII ст. “Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века”, результатом якого з боку шведських істориків стала добірка джерел Стеллана Далгрена “Documents Related to the Swedish-Russian Diplomatic Relations 1655–1657” (2001)³.

Для того, щоб ближче ознайомити слов'янських дослідників з працями шведських істориків, останнім часом з'явилося друком декілька оглядів шведської наукової літератури та джерел¹⁴. У цьому контексті зрозумілішим стає місце

⁹ Про необхідність перекладу шведських джерел англійською мовою з огляду на їхню недоступність для користування дослідниками див.: *Roberts Michael*. Introduction // *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of the Peter Julius Coyet and Christer Bonde* / Ed. by Michael Roberts. – London, 1988. – P. 3.

¹⁰ *Carlson Friedrich Ferdinand*. Geschichte Schwedens / Aus der schwedischen Handschrift des Verfassers überetzt v. T. G. Petersen. – Gotha, 1855. – Bd. IV.

¹¹ *Ellersieck Heinz Eberhard*. Russia under Aleksei Mikhailovich and Feodor Alekseevich, 1645–1682: The Scandinavian Sources. – PhD: University of California (Los Angeles), 1955. – 372 p.

¹² *Sweden as a Great Power 1611–1697: (Government. Society. Foreign Policy)* / Ed. by Michael Roberts. – New York, 1968. – 184 p.; *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of the Peter Julius Coyet and Christer Bonde*. – 344 p.

¹³ Про використання А. Котлярчуком машинопису цієї збірки див. згадку в переліку літератури у рецензованій праці (с. 345). Нещодавно текст документів було опубліковано див.: *Dahlgren Stellan*. Sources on the Russian-Swedish Negotiations in 1655–1657 // *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.* – М., 2007. – С. 50–136.

¹⁴ *Далгрэн С.* Швеция и страны Восточной Европы в пятидесятые годы XVII в.: историография и источники // *Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века.* – М., 2000. – С. 81–90; *Котлярчук А.* Дипломатические отношения Швеции и Украины в

рецензованої монографії в загальноєвропейській історіографії країн, зокрема, з романо-германськими, скандинавськими та слов'янськими мовами, її переваги та важливе значення для дослідження складної теми про європейську політику середини XVII ст.

У викладі матеріалу автор використовує тематичний підхід, що дає змогу дослідникові повніше концентрувати свою увагу на висвітленні певних тем, не дотримуючись чіткої хронологічної послідовності. Однак, попри це, хотілося б зауважити, що автор, захоплюючись тематичними блоками свого дослідження, зловживає порушенням хронології, що вносить певний хаос у зміст книжки. Це доволі ускладнює сприйняття читачем матеріалу як цілості. Якщо говорити про найяскравіші конкретні приклади, то особливо це відчутно, наприклад, коли литовсько-шведські взаємини (зокрема, розвиток торгівлі), що простежуються автором з XIII ст. (с. 61–76), аналізуються після Люблінської унії 1569 р. або після діяльності Радзивілів у другій половині XVI – на початку XVII ст. (с. 27–61); російські впливи на жмудське повстання у квітні–травні 1656 р. (с. 168–174) простежено перед характеристикою політики Росії щодо Великого князівства Литовського за останні місяці 1655 р. (у т. ч. й російсько-литовських переговорів) до початку російсько-шведської війни у травні 1656 р. (с. 200–206, 209–214) тощо. Однак найвиразніше ця хронологічно-тематична заплутаність тексту виявилась у тому, що українсько-шведські політичні зв'язки 1655–1658 рр. (або ще інше – проблема Білорусії та Литви в українсько-шведських взаєминах) дослідник подає читачеві після аналізу формування Раднотської коаліції кінця 1656 р. та участі запорозьких козаків у поході Юрія Ракоція на Польщу в першій половині 1657 р. (порівн. с. 214–236 і 236–248; про це див. далі).

Однак, якщо ці недоліки, стосовно яких викладено наші методологічні зауваження та побажання, можна вважати певними хибами загальної композиції та структури монографії (що, звичайно, є дискусійним питанням), то високої оцінки заслуговує її зміст, насичений новим архівним матеріалом. Автор використав численні архівні джерела зі Стокгольма, Упсали, Варшави, Кракова, Мінська, Вільнюса, Москви, Санкт-Петербурга і Парижа. До цього слід додати перелік на кілька сот позицій використаних публікованих джерел та наукової літератури багатьма мовами, невидані дисертації та машинописні статті багатьох авторів. Такий масив використаних джерел літератури аргументує праці А. Котлярчука заслуженої високої оцінки – при першому загальному погляді на зміст книжки. І це перше враження, що далі зміцнюється з кожним розділом, коли читач починає уважно вчитуватися у текст монографії. Дослідник упроваджує у науковий обіг багато нових фактів (або уточнює вже відомі), про що можна багато говорити. Окремої згадки заслуговує, на нашу думку, несподівана для самого автора (як він сам зізнається) знахідка листа литовського гетьмана Павла Сапіги, відомого своєю стійкою позицією щодо захисту Яна Казимира у роки “потопу”, до губернатора прибалтійських

1654–1660 гг.: шведская историография и источники // Украина и соседние государства XVII века: Материалы Международной конференции – СПб., 2004. – С. 90–107. Український переклад цієї статті див. у виданні: Гардарікі / Gardariki. – Львів, 2007. – № 1. – С. 24–37.

провінцій Магнуса де ла Гардье від грудня 1655 р. з Бреста з проханням прийняти протекцію Карла X (с. 24, 136, 218).

Проте одразу обмовимося, що тематична вузькість у вивченні шведсько-литовських взаємин, які досліджуються автором переважно без глибокого урахування політики інших країн, що іноді визначально впливали на ці взаємини, не дає подивитися на Кейданську унію у цілісній ретроспективі загальної європейської політики середини XVII ст. А. Котлярчук сам себе ставить у ці вузькі рамки, чим, на нашу думку, невмотивовано обмежує свої дослідницькі тематичні можливості: “Окрім Швеції і ВКЛ, – читаємо, наприклад, про один з таких епізодів у тексті, – Росія, Данія і Польща також мали великі інтереси в Лівонії. Однак моїм завданням є аналізувати шведсько-литовський аспект” (с. 68). Таким чином, з поля зору автора випали взаємини Януша Радзивіла з польськими магнатами (ленчицьким воєводою Яном Лещинським, познанським – Криштофом Опалінським та ін.), які з кінця 1654 р. були в опозиції до Яна Казимира, вимагаючи від нього зречення шведських титулів й укладання миру з Карлом X. У цьому контексті важливими подіями були дві дипломатичні місії до Стокгольма: сандомирського стольника Андрія Морштина у листопаді 1654 – квітні 1655 рр. і Яна Лещинського та литовського референдаря Олександра Нарушевича у травні–липні 1655 р. Відомим фактом є впливи Януша Радзивіла та литовських станів на листопадовому 1654 р. сеймі у Гродно на рішення польського короля відправити врешті посольство до Карла X.

Якщо подивитися на цю проблематику в такій площині, то хотілося б більше дізнатися про впливи основних країн на політику Карла X у Великому князівстві Литовському зокрема Голландії, Англії і особливо Росії. У монографії лише в декількох місцях зустрічаємо спробу поставити проблематику дослідження у загальноєвропейській контекст згадуючи, зокрема, про Данію, Пруссію та інші держави (с. 211, 221). Наприклад, аналізуючи політику Московської держави щодо Швеції переважно в контексті боротьби обох країн за Лівонію та північні території Великому князівства Литовського, автор випустив з уваги інші не менш важливі й цікаві аспекти взаємин між цими країнами, що впливали на шведську політику у Великому князівстві Литовському. Дуже часто ці взаємини безпосередньо чи опосередкованостосувалися Литви, Лівонії, Курляндії або інших прибалтійських територій, оскільки все це оберталось докола володіння балтійськими прибережними землями, через порти яких розвивалася торгівля. Тут можна, наприклад, згадати про заходи шведського короля, які були актуальними для Швеції ще з XVI ст., взяти під свій контроль Скандинавську Арктику, зупинивши розвиток безпосередніх торгових взаємин між Англією та Росією через Архангельськ і перевівши російську торгівлю на Балтику через шведські порти. Для цього Карл X ставив перед своїми послами в Лондоні завдання зондувати ґрунт щодо можливості блокади англійським флотом Архангельська¹⁵. Очевидно, що в цих

¹⁵ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of the Peter Julius Coyet and Christer Bonde. – P. 49; Doc. VI. – P. 122–123; *Lundkvist Sven. The Experience of Empire: Sweden as a Great Power // Sweden's Age of Greatness 1632–1718 / Ed. by M. Roberts. – [London,] 1973. – P. 30.*

планах боротьба між Росією і Швецією за Лівонію і Велике князівство Литовське набувала першорядної ваги.

Таких прикладів можна навести чимало, і було б занадто для рецензентів вимагати від автора врахувати всі аспекти цієї широкої проблематики, що, незважаючи на певні застереження, висвітлена на досить високому рівні. Однак нотатки ці стосуються не стільки фактологічного аспекту (бо говорити про фактологічні упущення за такої насиченості матеріалу було б неправомірно), скільки методологічного – адже автор, як ми бачили, сам усунувся від оцінки шведсько-литовських взаємин на широкому тлі європейської дипломатії, що мала безпосередній чи опосередкований вплив на ці взаємини.

Після короткого викладу мети дослідження, методико-теоретичних засад і дуже загальної характеристики історіографії та джерел, дослідник починає свою книжку з описової інформації про територію, населення, основні центри Великого князівства Литовського, впроваджуючи читача у проблематику про місце і роль литовської шляхти в історії Речі Посполитої і про частку Великого князівства Литовського у спільній державі після Люблінської унії. А. Котлярчук детально зупиняється на дослідженні сепаратистських тенденцій Великого князівства Литовського у Речі Посполитій, виводячи їх від різного тлумачення поляками і литовцями умов унії 1569 р. Однією з причин того, що у литовському суспільстві витворювався негативний образ Люблінської унії, автор слушно визначає політику колонізації у Великому князівстві Литовському. У монографії відстежуються конфлікти, що існували у Речі Посполитій між Литвою і Коронаю Польською, між Радзивілами і польськими королями тощо.

Шведська політика Речі Посполитої була одним з тих каменів спотикання, що поглиблювала суперечності між Великим князівством Литовським і Польщею. Це виявилось вже у роки Першої Північної війни 1600–1629 рр. між Швецією і Річчю Посполитою після завоювання шведами Риги у 1621 р., коли у 1622 і 1627 рр. було укладено дві сепаратні угоди між Литвою і шведським королем. Уже тоді поляки (наприклад, краківський каштелян Юрій Збараський) вважали литовців зрадниками, які розірвали Люблінську унію, хоч з погляду Великого князівства Литовського Радзивіли намагалися відстоювати свободу своєї країни, вольності, задекларовані у 1569 р., що не дотримувалися польським королем (с. 41, 72–74). Від себе тут лише додамо, що подібні екскурси в історію польсько-литовсько-шведських взаємин дуже доречні у дослідженні, присвяченому Кейданській унії, оскільки показують тяглість політики Великого князівства Литовського щодо прийняття протекторату Швеції в жовтні 1655 р. Адже знаючи, що в 1655 р. литовські діячі спиралися на традиції своїх попередників тридцятилітньої давнини, можна краще оцінювати перебіг подій, пов'язаних з Кейданською унією. І автор, як побачимо далі, характеризує Кейданську унію, сповна використовує своє розуміння різних аспектів литовсько-шведських взаємин до середини XVII ст. – розвиток політики, протестантської релігії, торгівлі (роль міст Полоцька, Вітебська, Могильова й особливо Риги), економічної політичного зростання Радзивілів та ін.

У розділі “Separatism and Policy of Poland”, що можна, напевно, визначити, як впровадження читача до основної теми, дослідник міцно дотримується заявленої у вступі концепції розглядати переважно ті аспекти, що стосуються виключно литовсько-шведських взаємин, апогеем яких у ранньомодерну епоху стала Кейданська унія 1655 р. (особливо це відчутно в підрозділах “Commercial Aspects of Lithuanian-Swedish Relations”, “Relations between Sweden and the GDL” і “Contacts between the Protestants of Lithuania and Sweden”). А. Котлярчук починає свій огляд взаємин Швеції та Литви від історії Полоцького князівства після 1054 р. і заснування Риги у 1201 р. З одного боку, безсумнівними є переваги такого вузькотематичного дослідження, оскільки багатий фактичний матеріал дає змогу глибше й детальніше сконцентруватися на вивченні проблеми. Проте, з іншого, у цьому відчувається певна заангажованість автора, якому, на нашу думку, не вдалося уникнути деяких крайнощів у його прагненні протистояти надмірностям і категоричностям польської та інших історіографій у вивченні історії Великого князівства Литовського. Мимоволі тут запрошується аналогія з концепціями довкола Переяславської ради 1654 р., яка у російській та радянській історіографії вважалася апогеем українсько-російських взаємин, а її витоки шукалися в історії після розпаду Київської держави XI ст. Розвиток української історичної науки у вивченні переяславської проблематики першої половини XX ст. довів безпідставність багатьох тверджень російської та радянської науки. Щоправда, про цю аналогію ми говоримо з тою лише істотною різницею, що російські концепції Переяславської ради формували великодержавний міф, а литовсько-білоруські (у даному разі щодо Кейданської унії) намагаються з національних позицій руйнувати вже сформований, нерідко вдаючись до протилежних крайнощів, на які, за висловом Л. В. Заборовського “[...] надмірно впливає «нова міфологія»”¹⁶.

Основу книжки становить блискуче поданий розділ “Forward Looking Security: Sweden’s Approach”, у якому аналізуються передумови Кейданської унії й сама унія та її наслідки. Дослідження і прискіпливий пошук джерел про хід та укладання Кейданської унії, висвітлення маловідомої раніше теми про діяльність шведської адміністрації у Великому князівстві Литовському від жовтня 1655 р. до весни 1656 р., коли почалося жмудське повстання, а також дослідження самого цього повстання, на нашу думку, є найважливішими частинами з усієї монографії, що мають першорядне значення для висвітлення історії європейської кризи. Цей розділ автор починає з глибокого аналізу Кейданської декларації від 17 серпня 1655 р., детально простежуючи зміни в політиці Великокого князівства Литовського у 1655 р. у зв’язку зі шведськими військовими приготуваннями. Автор детально аналізує переговори шведів з Янушем Радзивілом від кінця липня – середини серпня 1655 р. про прийняття протекції (с. 97–100) і порівнює різницю між самою декларацією від 17 серпня зі шведськими умовами від 10 серпня. Незважаючи на те, що сама декларація була скріплена підписами лише від трьох литовських повітів (пізніше до неї без жодних умов приєднався ще один, завойований), однак її укладачі виступали від імені всього Великого князівства Литовського (с. 111,

¹⁶ Заборовский Л. В. Католики, православные, униаты. Проблемы религии в русско-украинских отношениях конца 40-х – 80-х гг. XVII в. – М., 1998. – Ч. 1. – С. 319.

118; загалом у Великому князівстві Литовському було 24 повіти). Зіставляючи обидва тексти, автор показує читачеві, які обов'язки Януш Радзивіл накладав на шведського короля в обмін на свою протекцію. Найважливішим з-поміж них було зобов'язання Карла X почати війну з Москвою і повернути усі завойовані Москвою землі включно з окупованою частиною литовсько-польської Лівонії попереднім власникам (п. 6). У шведських вимогах, поданих 10 серпня, ця нотатка була відсутньою, однак за наполяганням литовського гетьмана дописана у декларації від 17 числа (с. 102, 120). А. Котлярчук аналізує різні партії литовсько-руського суспільства в їхньому ставленні до декларації, опонуючи традиційному твердженню польської історіографії, згідно з яким декларація була такою самою звичайною капітуляцією перед шведами, як капітуляція польської армії перед армією Віттенберга під Устьям 25 липня 1655 р. Насправді, як слушно вважає автор, декларація була радше мілітарною конвенцією про співпрацю між Швецією і Литвою, а не простою капітуляцією “Це була нагода покінчити з московсько-козацькою окупацією, зберегти країну від кризи і забезпечити майбутній стабільний розвиток у межах Балтійської Шведської імперії” (с. 111); “Радзивіл відчував, що його батьківщиною є у першу чергу Литва, – читаємо в іншому місці. – Радзивіл сприймав унію з Польщею як простий союз, укладений незалежною Литвою” (с. 109). Декларація визнавала великим князем литовським шведського короля і скріпляла цей союз династичним зв'язком, одруживши доньку Януша Радзивіла з братом Карла X Адольфом Йоганом.

Серпнева декларація дала поштовх Росії почати переговори зі станами Великого князівства Литовського. Шведсько-російські непорозуміння, що виникали в першій половині 1655 р. у зв'язку з невдалою облогою московською армією Динабурга і захопленням шведами цього міста у липні, зростали після наступу Карла X на Варшаву і окупації шведськими військами північних районів Великого князівства Литовського і частини польсько-литовської Лівонії. У цих умовах Януш Радзивіл вів далі переговори зі шведами, намагаючись укласти унію на основі Кейданської серпневої декларації, яку, на відміну від шведського короля, трактував не як підданство, а як рівноправний союз двох держав (с. 124, 139). У результаті цієї діяльності литовського гетьмана п'ять литовських повітів підписали у Кейданах 20 жовтня 1655 р. документ про унію Великокого князівства Литовського зі Швецією. Пізніше до цих п'яти повітів приєдналося ще два – Берестя і Гродно (с. 125, 128, 134, 136, 137, 146, 153, *passim*). Ключовим питанням, яке відрізняло цю Кейданську унію від серпневої декларації, було те, що пункт про зобов'язання шведського короля виступити війною проти московського царя в жовтні було усунено, а Велике князівство Литовське приєднувалося до Швеції як автономія (с. 127). Таким чином, домагання Радзивілом рівноправної унії двох країн зазнали поразки. А. Котлярчук простежує також сприйняття новин про Кейданську унію в Європі і заперечує твердження, нібито цей акт був незначним і невідомим епізодом для міжнародної спільноти (с. 138–142).

Аналізуючи участь литовських князів і шляхти у Кейданській унії та у розвитку подій довкола неї у серпні 1655–1656 рр., автор, на нашу думку, перебував під певним методологічним впливом В. Липинського – його досліджень про

участь української шляхти у Визвольній війні середини XVII ст. (див., наприклад, с. 105–110, 129–131). Відчувається, що дослідник ставив перед собою, хоч і далеко меншою мірою, не вдаючись так глибоко в деталі (що, звісна річ, вимагає окремої спеціальної монографії), аналогічні завдання стосовно дослідження литовсько-білоруської еліти у середині XVII ст., як майже століття тому В. Липинський – стосовно українсько-руської. Високої оцінки заслуговує прискіплива праця автора над розшифруванням підписів литовсько-руської шляхти під документом Кейданської унії, виявлення посад тих, хто були підписані, й біографічних відомостей про них. Щоправда, немало праці до розшифрування підписів литовської шляхти під оригінальним документом Кейданської унії від 20 жовтня 1655 р. зі стокгольмського архіву докладалося вже раніше¹⁷, однак у цій монографії А. Котлярчук приділив цьому питанню набагато більше уваги, істотно доповнюючи своїх попередників. Крім того, праця В. Липинського “Україна на переломі” стала для А. Котлярчука приводом і підставою для характеристики проблеми підданства Пінського повіту Військові Запорозькому у 1657 р. (с. 252–256).

Інше важливе й малодосліджене питання, яке автор заторкує у цьому розділі, стосується діяльності шведської адміністрації на території Великого князівства Литовського після Кейданської унії (до літа 1656 р.) на чолі з призначеним губернатором Бенгтом Шутте. Для цього був організований Дорадчий орган, сформований на основі підписаного 23 жовтня 1655 р. спеціального документа. Проте управління литовськими територіями здійснювалося з-поза меж Великого князівства Литовського – з Риги, де майже постійно перебували Бенгт Шутте або Магнус де ла Гардьє. А. Котлярчук аналізує два засідання Дорадчого органу у листопаді 1655 р. і січні 1656 р. (с. 148, 156) і згадує про ще одне, яке мало відбутися у травні 1656 р., однак через те, що шведські представники не з’явилися, не було відкрите (с. 160). Головними питаннями, які стояли перед литовським суспільством у зв’язку зі шведською окупацією північних повітів Великого князівства Литовського, були податки, що збиралися з литовсько-білоруського населення, і розквартирування шведської армії. Вирішення цих проблем відбувалося з великим надужиттям шведської адміністрації й армії, про що писав і сам Радзивіл до шведських урядовців найвищого рангу, зокрема до де ла Гардьє (с. 149–150).

Одним із наслідків такої жорсткої політики шведів на завойованих литовських територіях стало жмудське повстання у квітні–травні 1656 р., яке було важливою віхою в тому, що Кейданська унія занепала. Як згадувалося, цей підрозділ третього розділу, на нашу думку, можна вважати одним із найвдалиших у цій монографії. Автор докладно аналізує джерела до повстання – Самуеля Пуфендорфа, звіти Бенгта Шутте й Магнуса де ла Гардьє Карлові X, Миколая Шемета – Янові Казимиру та ін. (с. 162–163). Повстання розпочалося, ймовірно, між 18 і 21 квітня 1655 р. у Жмуді, де було концентровано 2650 солдатів шведської армії, і захопило головні прошарки населення – шляхту, міщан, селян і духовенство. Проблема організації повстання ще й досі залишається відкритою. Так, шведські й польські історики вважають його частиною загального антишведського підне-

¹⁷ *Konopczyński W., Lepczyński K. Akta ugody Kiejdańskiej 1655 // Ateneum Wilenskie – 1935. – R. 10. – S. 204–220.*

сення у Речі Посполитій, що відбувалося від початку 1656 р. Певну роль в організації повстання відводять також литовському гетьманові Павлові Сапізі та його агентам, зокрема його полковникам Янові Лісовському Олександрові Юдицькому та ін. (с. 164–165). І хоч повстання було придушене військами де ла Гардьє уже в середині травня, однак шведи поступово втрачали свої впливи на окупованих територіях північних провінцій Великого князівства Литовського, за винятком Біржаїв. Скликана Юдицьким наприкінці травня конфедерація литовської шляхти для боротьби була першою новиною про організований опір шведам у Великому князівстві Литовському. Продовжувалися локальні повстання, у т. ч. й в околицях Біржаїв, доки врешті шведська армія наприкінці червня змушена була вивести свої війська з Великого князівства Литовського, залишивши лише окремі гарнізони у Біржаях, Браславі й Друї. Особливої уваги заслуговують думки автора про зовнішні впливи на повстання – католицького духовенства, що піднялося проти шведів, та Росії (с. 168–174)¹⁸.

В останньому розділі “The Grand Duchy of Lithuania as a Contested Territory” автор досліджує боротьбу одразу кількох правителів за територію Великого князівства Литовського, зокрема, Білорусі – польського короля, московського царя, шведського короля та українського гетьмана. Парадоксальною ситуацією у цьому плані було те, що всі вони одночасно претендували на управління частинами земель Великого князівства Литовського, заявляючи у той самий час ексклюзивні претензії на титул великого князя литовського “Чотири правителі одночасно претендували на позицію легітимного великого князя литовського”, – пише А. Котлярчук (с. 185, 264). Карл Густав, як було видно з аналізу Кейданської декларації від 17 серпня 1655 р., окремим пунктом застерігав за собою право на литовський князівський титул. Цей факт загострив і без того невирішені проблеми між Росією і Швецією – право на титул князя Великого князівства Литовського (а отже, й на повноправне володіння цими територіями) було, як слушно вважає А. Котлярчук однією з причин поглиблення кризи у взаєминах між обома країнами, що призвело до російсько-шведської війни в травні 1656 р. (с. 185). Відповіддю на домагання шведського короля бути єдиноправним великим князем литовським став указ Олексія Михайловича від 3 вересня 1655 р. про його титулування як великого князя литовського і самодержця Білорусі (с. 187). Треба віддати належне дослідникові за його ретельність та увагу до проблеми титулів у шведсько-московських взаєминах кінця 1655 – перших місяців 1656 рр., адже у Московській державі це питання не було зведено до простих формальностей¹⁹. Ян Казимир був ще одним претендентом на титул великого князя литовського

¹⁸ А. Котлярчук правда, хоч і визнає вирішальну роль Росії у зовнішніх впливах на повстання (с. 168), проте не згадує, що впливи ці відбувалися на тлі головної події російсько-шведських взаємин того часу, а саме – останніх заходів Олексія Михайловича до оголошення війни Швеції, що сталося 17 травня 1656 р. Автор згадує про це в наступному розділі й у зовсім іншому контексті

¹⁹ Про те, наскільки справа царських титулів була важливою у Росії середини XVII ст., див., зокрема: *Заборовский Л. В.* Последний шанс умиротворения переговоры Б. А. Репнина во Львове 1653 г. // *Русская украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII в.* / Под ред. Л. Е. Семенової, Б. Н. Флори, И. Шварц. – М., 2000. – С. 26–27.

(с. 190, 192), однак, на відміну від двох попередніх, які вживали заходів, щоб цей титул здобути, польський король намагався затримати його за собою і в тих розрухах, які накопилися на Річ Посполиту у зв'язку з Московською та Шведською війнами, оборонити свої права на Велике князівство Литовське.

З чотирьох володарів, які згадувалися як претенденти на литовський титул, останнім А. Котлярчук визначає Б. Хмельницького. Незважаючи на боротьбу Війська Запорозького за панування у Білорусі, все ж, як видається, автор явно перебільшує конкуренцію українського гетьмана, який на той час був підданим Москви, з трьома монархами за легітимне право на титул великого князя литовського. Для своїх висновків про це автор використовує працю Б. Кентржинського про Івана Мазепу, де згадано, що Хмельницький титулував себе князем "Києва і Русі"; на цій основі А. Котлярчук робить висновок, що термін "Русь" мав би означати нібито всі землі, де вживається руська мова, у т. ч. й Велике князівство Литовське (с. 237).

Слід зазначити, що хоч книжка й не присвячена шведсько-українським взаєминам, проте автор виділяє їх у спеціальному підрозділі "The Issue of Belarus and Lithuania in Swedish-Ukrainian Relations" (с. 243–251), де запроваджує в науковий обіг чимало джерел до історії України середини XVII ст., зокрема тогочасне листування, що зберігається у шведських архівних збірках. Особливо це стосується опису дослідником кампанії Юрія Ракоція у Речі Посполитій у 1657 р. з особливим притиском на подіях у Білорусі та в цілому у Великому князівстві Литовському. Високої оцінки, на наш погляд, заслуговують місця цієї частини монографії, присвячені облозі Берестя у травні 1657 р. (між іншим, А. Котлярчук аналізує "Пункти задачі Берестя"), політиці об'єднаної армії і трансільванського гарнізону після капітуляції міста (с. 228–231). Привертає також увагу віднайдене А. Котлярчуком маловідоме друковане у Стокгольмі у 1658 р. реляція шведською мовою про міжусобну війну між Іваном Виговським та Мартином Пушкарем (с. 249, прим. 1140).

Однак у теоретичному плані А. Котлярчук допустився тут кількох похибок, які, зрештою, можна пояснити тим, що автор, не ставлячи перед собою спеціальне завдання аналізувати політику України, приділив цьому не таку прискіпливу увагу, як при характеристиці інших тем. Дослідник, наприклад, подає перебільшені або неповні характеристики козацької політики не лише у згаданих випадках з князівськими литовськими титулами Хмельницького, а й у інших. Так, дисидентські погляди Януша Радзивіла та його опозиція до польського короля у 1648–1654 рр. у монографії штучно накладаються на українське повстання до тої міри, що литовський гетьман зображений ледь не поборником союзу з козаками²⁰. Такий висновок, що міг би бути прийнятний щодо 1654 р., коли Радзивіл справді багато робив для укладання миру з козаками, щоб відірвати їх від Москви, не

²⁰ "Between 1649–1654 Radziwiłł sent several times his ambassadors to arrange contacts with the Ukrainian leaders, Bohdan Khmelnytsky and Chancellor Ivan Wyhowsky, as well as with the Prince of Transylvania, György II Rákóczi. In Radziwiłł's opinion, the Cossacks, just like Protestants, could be a powerful political force, and, like the Protestants, they were dissidents. His main intention was create a league of the non-Catholic small states of Eastern Europe" (с. 83).

зовсім підходить до попередніх років, адже знаємо, які завдання поклалися на литовського гетьмана у кампаніях Яна Казимира проти Хмельницького, наприклад, у 1649 або 1651 рр., де він відігравав одну з вирішальних ролей у козацьких поразках.

Інший приклад – надії Карла X та Януша Радзивіла у серпні 1655 р. на те, що до шведської армії приєднається військо Івана Золотаренка (с. 114). Із цим, звичайно, треба погодитися, однак аналіз цих шведсько-литовських розрахунків на українське військо у Великому князівстві Литовському що подається автором відірвано від заходів шведського короля з укладання союзу з Б. Хмельницьким під час козацького походу в Галичину, не може створити повної картини шведсько-українських взаємин у Литві. Місію Торквата до Б. Хмельницького під Кам'янець у серпні 1655 р., де було укладено українсько-шведську угоду²¹, яка, безперечно, мала велике значення для взаємин Карла X і Золотаренка в Білорусі та Литві, автор взагалі не обговорює. Щобільше, аналізуючи українсько-шведські взаємини і листування Карла X з Б. Хмельницьким, автор робить протилежний висновок, який є хибним: “Україна і Швеція, однак, не змогли досягнути угоди у 1655 р.” (с. 246). Інше важливе посольство від Карла X до українського гетьмана, про яке автор також не згадує, – Захарія Гамоцького під Львів у жовтні 1655 р.²²

Крім того, структурна хронологічно-тематична непослідовність викладу матеріалу, властива майже всій книжці, про що уже згадувалося, досить виразно впадає в очі при характеристиці автором політики Війська Запорозького стосовно Швеції у 1655–1657 рр. Наприклад, події 1657 р., пов’язані з нападом Ракоція, аналізуються перед українсько-шведськими взаєминами 1655–1656 рр. або українсько-московськими суперечностями за Білорусь, що в сукупності цілої української політики 1655–1657 рр. мали велике значення для організації походу Ждановича. І навіть у найкращому підрозділі з цього блоку – “*Rawziwił's Lithuania: the Compact of Radnot and 1657 Siege of Brest*” – формування Раднотської коаліції у грудні 1657 р. між Швецією, Трансільванією, Пруссією та, з боку Литви, Богуславом Радзивілом (с. 214–224) розглядається перед укладанням українсько-трансільванського союзу від вересня 1656 р. (с. 225), що на цю коаліцію мав безпосередній вплив, забезпечивши участь у ній українських козаків.

Проминаючи дрібні похибки, які можна вважати звичайними описками²³, і деякі коректорські недогляди у тексті, відчутною проблемою, що утруднює

²¹ Про цей союз писав, наприклад, І. Виговський у листі від 1 лютого 1656 р. до коменданта Львова Гродзіцького під час шведського наступу в Галичину: “*Strony Szwedow nie rozumieju, zeby ony nad pacts postanowione, tu na tey stronie Wiy mieli pustoszczyć y daleko armata promouere, chiba by tu spodnuszczania samych ze tych Panow, ktorzy tak sie do Szwedow sprzedali czynić mieli*” (Краків. Бібліотека Чарторийських – Од. зб. 394. – Арк. 100).

²² *Дашкевич Я.* Захарій Гамоцький – вірменин з України, дворянин у Швеції та його зустрічі з Богданом Хмельницьким (1655) // *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури – Львів, 2006. – С. 125–133.

²³ Наприклад, універсал Б. Хмельницького про відправлення козацького корпусу Антоном Ждановичем на допомогу Юрію Ракоцію в одному місці датовано 10 лютого 1657 р., в іншому – 10 січня (порівн. с. 226 і 252). Насправді правильним є за н. ст. останній варіант.

користування монографією, є відсутність покажчиків, які є ключем для наукових видань. До того ж, знаючи традицію публікації наукових книжок у західноєвропейському світі, де покажчики є невід'ємною складовою структури видання, це особливо впадає у вічі. Що стосується шведської або німецької літератури, то згадаймо хоча б видання Самуеля Пуфендорфа XVII ст. (і перевидання його праць у XVIII ст.), які супроводжувалися докладними тематичними покажчиками.

Ще одне зауваження стосується використаної літератури, а саме репліки автора про те, що монографія англійського дослідника Роберта Фроста на сьогоднішній день є єдиним англомовним дослідженням, де аналізується Кейданська унія²⁴ (с. 21). Це твердження видається досить категоричним і перебільшеним. Згадаймо тут, наприклад, названу джерелознавчу дисертацію американського історика, норвежця Гайнца Еллерсіка, що була невідома А. Котлярчукові де в окремому розділі, присвяченому московській зовнішній політиці, згадуються, хоч і в загальних рисах, як підданство Януша Радзивіла Карлові X, так і шведсько-російські протиріччя у Великому князівстві Литовському у 1655–1656 рр.²⁵ Важливими англомовними працями у вивченні цієї теми є також дослідження канадського історика польського походження Андрія Пернала, зокрема його докторська дисертація, захищена в університеті Оттави у 1977 р. і, на жаль, так і не видана, де також багато уваги відведено подіям довкола прийняття Янушем Радзивілом шведської протекції у 1655 р.²⁶ Заслугують на увагу також окремі важливі статті цього самого історика, зокрема, ті, що були видані англійською мовою в Україні²⁷.

Крім цього, деякі доповнення можна зробити не лише щодо англомовної літератури, а й англійських джерел до історії Кейданської унії. Йдеться про публікацію одного з документів, що був прийнятий разом з іншими під час укладання унії 20 жовтня 1655 р., у тогочасному перекладі англійською мовою, здійсненому для лондонського тижневика “*Mercurius Politicus*”, – декларацію шляхти і станів Великому князівству Литовському для європейських правителів про своє підданство шведському королю²⁸. А. Котлярчук згадує про цей документу своїй книжці, доповнюючи відомість про його публікацію в англійській газеті перекладами й виданнями, здійсненими у Франції, Голландії та Бранденбурзі-Пруссії (с. 25, 142).

²⁴ Див.: *Frost Robert. After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660.* – Cambridge, 1993. – 211 p.

²⁵ *Ellersieck Heinz Eberhard. Russia under Aleksei Mikhailovich and Feodor Alekseevich, 1645–1682: The Scandinavian Sources.* – P. 165, 168, passim.

²⁶ *Pernal Andrew. The Polish Commonwealth and Ukraine: Diplomatic Relations 1648–1659.* – PhD: University of Ottawa, 1977. – 591 p.

²⁷ *Idem. Diplomatic Contacts between Bogusław Radziwiłł and Bohdan Khmelnytskyi in 1656: Two Unpublished Documents // Мappa Mundi: 36. наук пр. на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя.* – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – P. 509–536.

²⁸ *Mercurius Politicus, Comprising the sum of all Intelligence, with the Affairs and Designs now on Foot in the three Nations of England, Scotland, & Ireland. For Information of the People.* – [London,] 1655. – No. 284: November, 15–22. – P. 5758–5760. Переказ на основі латинського оригіналу зі Шведського державного архіву у Стокгольмі див.: *Konopczyński W., Lepszy K. Akta ugody Kiejdańskiej 1655.* – S. 220–221. Публікацію латинського оригіналу див.: *Dahlgren Stellan. Sources on the Russian-Swedish Negotiations in 1655–1657 // Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.* – М., 2007. – Doc. 4. – P. 66–67.

Однак, автор не наводить текст цієї декларації у додатках, де вміщено переклади англійською з латинської мови двох інших документів Кейданської унії (пункти угоди станів Великококнязівства Литовського зі шведським королем від 17 серпня 1655 р. і угода між станами Великококнязівства Литовського з повноважними послами Карла Густава від 20 жовтня 1655 р.²⁹), через що вважаємо за доцільне надрукувати його в додатку до рецензії зі збереженням усіх мовних особливостей, що зустрічаємо у цьому англійському джерелі середини XVII ст.

Монографія А. Котлярчука завершується підрозділом про місце Великококнязівства Литовського у шведській дипломатії у 1658–1661 рр. і загальними висновками, що накреслюють основні тенденції історії шведсько-литовських взаємин у другій половині XVII ст.

Насамкінець хотілося б відзначити, що викладені зауваження, у першу чергу, методологічного характеру, не повинні сприйматися як ствердження істотних недоліків цієї книжки. Адже ці оцінки несуть у собі багато суб'єктивного, мабуть, не з усім тут можна погодитися, і багато місця рецензент залишає для дискусій. Безсумнівно є велике значення цієї монографії для вивчення теми з історії європейської кризи середини XVII ст., монографії, яка на основі багатого джерельного матеріалу заповнює великі лакуни, що досі існували. Сьогодні, за такий короткий час, що минув від виходу монографії у світ, ще важко дати справжню оцінку праці А. Котлярчука. Безперечно, у майбутньому вона займе почесне місце в історіографії. Не даремно ми на самому початку порівнювали це дослідження з працями Б. Кентржинського, який був попередником шановного автора у методологічному поєднанні слов'янських і скандинавських джерел. Невідомо, з яких мотивів талановитий історик зі Стокгольма став *persona non grata* у деяких бібліотеках на його батьківщині (у т. ч. й академічних НАН Білорусі), які не допускали цієї книжки, що була надіслана на їхню адресу, до своїх фондосховищ. Формально відділи бібліотеки міжнародних зв'язків НАН Білорусі не хотіли вникати в бюрократичні зв'язки з митницею, мати справу з митними зборами, заповненням митних декларацій тощо³⁰. До певної міри це видається правдою, оскільки навряд чи можна припустити, що білоруські бібліотеки мають достатньо фондів на оплату митних зборів, що накладаються митницею на книжки, які надходять з-за кордону. Однак символічним тут є факт, що сучасна автократична влада Білорусі не може прийняти шляхетної дедикації А. Котлярчука – світлої пам'яті своїх попередників, репресованих мінських істориків³¹.

²⁹ Див. додатки № 1 і 2 у монографії, с. 313–320. Оригінали цих документів латинською мовою зі Шведського державного архіву у Стокгольмі див.: *Dahlgren Stellan. Sources on the Russian-Swedish Negotiations in 1655–1657.* – Doc. 3, 5. – P. 64–66, 68–70.

³⁰ Див. редакційну статтю: Книгі Катлярчука не патрэбныя на радзіме // Наша Ніва онлайн (адреса в Інтернеті: <http://www.nn.by/index.php?c=ar&i=2938>)

³¹ Про основні тенденції сучасної історичної науки в Білорусі в тоталітарних умовах див.: *Лінднэр Р. Гісторыкі і ўлада. Нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX–XX ст. / Пер. з ням. Л. Баршчэўскага; нав. рэд. Г. Сагановіча.* – Мінск, 2003. – С. 400–422 (розділ “Гістарычная палітыка ў часы Аляксандра Лукашэнкі”); *Котлярчук А. Історыкі у шанцах: Білоруська навука пiд Лукашэнкам / Украiна модерна: Стандарти науки i академічне середовище* – К.; Львів, 2007. – Ч. 12. – С. 62–71.

На наше щире й глибоке переконання, важливим і першорядним завданням автора є переклад цієї монографії білоруською мовою і видання на батьківщині. Це зробить її доступнішим для білоруського читача і, безперечно, значною мірою спричиниться до розвитку білоруської історичної науки, стане відчутним стимулом для розвитку досліджень цієї актуальної тематики у білоруських наукових осередках.

Д О Д А Т О К

*Кейдани, 20 жовтня 1655 р. – Декларація шляхти і станів
Великого князівства Литовського про своє підданство шведському королю
Карлові X Густаву, друкована у лондонському тижневику “Mercurius Politicus”*

Wee the Nobility and Estates of the great Dukedom of *Lithuania*. Be it known unto all men who shall see or read these Presents, for an everlasting Remembrance. Whereas the possession and oppression of the greater part of the great Dukedom of Lithuania, our most dear Country, by the Moscovite, and the extreme danger hanging over us by his Royall Majesty of Sweden, after his Declaration against us, as also the want and defect of all Council, help, or assistance, and of all other necessary means, from *John Casimir* the most serene King of Poland, have imposed on us an evident necessity of seeking after our common safety, and some way of providing for the preservation of the Commonwealth, and of obtaining the grace and protection of the most serene and most potent Prince and Lord, the Lord *Charls Gustavus*, of the *Swedes*, *Goths*, and *Vandals*, King, great Duke of *Finland &c.** And whereas his said Majesty of Sweden, by his Plenipotentiaries, the most illustrious and most excellent Lord, the Lord *Magnus Gabriel de la Gardie*, and the most illustrious and most excellent Lord *Benedict Skytte, &c.** hath graciously declared and tendred his great good will toward us, and his ready inclination to recieve** us into favor and Protection, for the preventing of Dangers. Therefore as in the month of *July* of this present year, we did expressly subject our selves, and all our Posterity to the Government of his Royall Majesty of *Sweden*, and of all the succeeding Kings of *Sweden*, so we publickly daclare and attest by these Presents, That for as much as by the Laws of nature we ought not to neglect the safety of our lives and of our distressed Country, and cannot according to the course of nature, pay subjection to two Lords contending with each other by Force of Arms; And with due veneration acknowledging the Providence of God by so inevitable a necessity declared unto us, and humbly submitting to his determination, as also thankfully considering that singular clemencie and favor of his Royall Majesty of *Sweden*, whereby he condescendeth and promiseth to own us and our Country, and deliver us from present destruction, we, in the name of our selves and of all our posterity, out of our knowledg and inclination, and upon our own proper motion and mature deliberation, doe in the first place wholly renounce obedience and subjection to the aforesaid most serene King of Poland, *John Casimir*, annihilare all his right to the great Dukedom of Lithuania, and testifie and declare it null by these presents. Moreover, upon our faith, our honor, and our consciences, instead of an Oath, we Religiously

* У латинському оригіналі тут повні титули

** Так у друці

promise and profess hereby, That we and our posterity doe at present acknowledg, and will for euer hereafter acknowledg only the aforesaid Royall Majesty of Sweden, and all the succeeding Kings of Sweden, for our lawfull Kings, and Dukes of the great Dukedom of Lithuania, our most gracious Lords, and that we will Religiously and inviolably for ever yeeld them due subjection, faith, reverence and obedience*That wee will now and at all times and every where, with the hazard of our lives and fortunes, to the utmost of our power, prevent and avoid all Damages and inconveniencies ready to befall his aforesaid Majesty, and all succeeding Kings of Sweden, and their State, from any place or person whatsoever. That wee will not also entertain any Leagues, Societies, Unions, Treaties, Amities, &c. with any Monarch, King, Duke, and Republick, or with any power whatsoever, and their Dominions or Subjects; and if any such have been made heretofore, We renounce them by these presents; but do and shall acknowledg such onely for Allies, Confederates, and Friends, whom his Royall Majesty, and all the succe[e]ding Kings and Kingdom of Sweden, do now take, or shall hereafter take for such. That we doe and shall pronounce all such to be Enemies, as the aforesaid have already Declared, or shall hereafter Declare Enemies; promising on the other side, That we will exactly observe all things, according to the Particulars of the Transactions agreed on and concluded betwixt the aforesaid most Illustrious and most Excellent Lords Plenipotentiaries of his Royal Majesty and Us, and signed by the said most Illustrious Lords, and by Us, the Nobility and Estates of the great Dukedom of Lithuania. And no Papal, Episcopal, or Ecclesiastical, or any other Dispensation, Protestation, and Absolution, nor any Decrees of Diets, Assemblies, or any other, shall be able to impeach, or in the least manner prejudice, all, or any of these aforesaid Articles. For the greater assurance whereof, we have signed and sealed these Presents with our own proper Hands and Seals.

Given at Keidan, the [20]** day of October, 1655.

Mercurius Politicus, Copmrising the sum of all Intelligence, with the Affairs and Designs now on Foot in the three Nations of England, Scotland, & Ireland. For Information of the People. – [London,] 1655. – No. 284: November, 15–22. – P. 5758–5760Заголовок “An Act of the Nobility and Estates of the great Dukedom of Lithuania, whereby they for ever oblige themselves to yield Fidelity and subjection to the Kings and Kingdom of Sweden”.

Оригінал латинською мовою зі Шведського державного архіву у Стокгольмі *Dahlgren Stellan*. Sources on the Russian-Swedish Negotiations in 1655–1657 // Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в. – М., 2007. – Doc. 4. – P. 66–67.

П е р е к л а д

Ми, шляхта і стани Великого князівства Литовського. Нехай буде відомо всім людям на вічну пам'ять, які побачать або прочитають ці теперішні [слова]. Оскільки захоплення і гноблення московитами більшої частини Великого князівства Литовського, нашої найдорожчої вітчизни, і надзвичайна небезпека, що нависає над нами з боку його королівської милості короля Швеції після його

* У друці помилково “obebience”.

** У тексті замість дати залишено порожнє місце.

оголошення нам війни, а також нестача й недолік усієї ради, допомоги або підтримки й усіх інших необхідних засобів від Яна Казимира, найяснішого короля Польщі, наклали на нас очевидну необхідність шукати нашу спільну безпеку і якийсь шлях, що веде до збереження Речі Посполитої і здобуває милість та протекцію найяснішого й найсильнішого князя і пана, пана Карла Густава, шведського, готського і вандальського короля, великого князя фінляндського etc. І оскільки через своїх повноважних послів, найяснішого і найдостойнішого пана, пана Магнуса де ля Гардьє і найяснішого і найдостойнішого пана Бенгта Шутте etc., його милість, згаданий король Швеції ласкаво оголосив і запропонував свою велику добру волю щодо нас і свою готовність взяти нас під покровительство та протекцію, щоб відвернути небезпеки. Отож, як у місяці липні цього року ми фактично піддали себе і всіх наших нащадків урядові його милості короля Швеції й усіх наступних королів Швеції, так цими теперішніми [словами] ми прилюдно заявляємо і засвідчуємо, що відповідно до законів природи ми не повинні нехтувати безпекою життя нашого і нашої нужденної батьківщини і не можемо, згідно з самою природою, бути підданими двох панів, які перебувають між собою у стані війни. І визнаючи з належною пошаною Боже Провидіння, звернене до нас з такою неминучою необхідністю і покірно підкоряючись його волі, як також вдячно вважаючи, що [це звернулося] саме милосердя і прихильність його милості короля Швеції, чим він понижується і обіцяє володіти нами й нашою батьківщиною і врятувати нас від теперішньої загибелі, ми, від нашого власного імені і від імені всіх наших нащадків, виходячи з нашого знання й прихильності, і з нашої власної ініціативи і після довгих роздумів [заявляємо]: у першу чергу, дійсно в усьому зрікаємося покори й підданства згаданому найяснішому королю Польщі Янові Казимиру, зводимо нанівець усе його право на Велике князівство Литовське і засвідчуємо та проголошуємо це право недійсним цими теперішніми [словами]. Понад це за нашою вірою, нашою честю і нашою совістю замість присяги ми зі святістю обіцяємо і при цьому заявляємо, що ми і наші нащадки зараз дійсно визнаємо і в майбутньому завжди визнаватимемо лише згаданого його милість короля Швеції й усіх наступних королів Швеції за наших законних королів і князів Великокнязівства Литовського, наших найласкавіших панів, і що ми зі святістю й непорушно назавжди віддамо їм належні підданство, віру, повагу й покору. Що тепер і в усі часи, і будь-де до краю нашої влади під небезпекою для наших життів і доль ми будемо перешкоджати й уникати завдавати усіх шкод і незручностей, готових статися з будь-якого місця або від будь-якої людини згаданий його [королівській] милості й усім наступним королем Швеції і їхній державі. Що ми не підтримаємо також жодних союзів, товариств, уній, договорів, дружб etc. з будь-яким монархом, королем, князем і республікою або з будь-якою владою взагалі, та їхніми володіннями чи підданими; і якщо щось подібне було зроблено раніше, ми зрікаємося цього цими теперішніми [словами]. Але визнаємо і визнаватимемо за союзників, конфедератів і друзів лише таких, яких його королівська милість і всі наступні королі Королівства Швеція зараз мають або матимуть за таких у майбутньому. Що ми називаємо і називатимемо всіх тих ворогами, яких сказане вже визнало або визнає за ворогів у майбутньому. З іншого боку, обіцяємо,

що ми будемо з точністю стежити за всіма справами, згідно з умовами договору погодженого укладеного між згаданими найяснішими й найдостойнішими панами повноважними послами його королівської милості і нами і підписаного згаданими найяснішими панами і нами, шляхтою і станами Великококнязівства Литовського і жодне папське, єпископське чи церковне або чиєсь інше звільнення [від обітниць], протестація і прощення, ані жодна постанова сеймів, зборів або будь-чого не буде в змозі осудити або найменшою мірою піддати сумніву усі або будь-яку з цих згаданих статей. Для кращого запевнення чого ми підписали і скріпили печатками ці теперішні [слова] нашими власними руками і печатками.
Дано в Кейданах [20] жовтня 1655 року.